

स्थानीय बाली परियोजना*

हांकु, जुम्ला

परिचय

नेपाल एक पर्वतीय देश हो । विश्वमा रहेका यस्ता देशहरू जलवायु परिवर्तनसँगै हावापानीमा आउने विभिन्न परिवर्तनका कारण उच्च जोखिममा छन् । यसैको परिणामस्वरूप बाली उत्पादनमा विभिन्न असर पर्नाका साथै महत्त्वपूर्ण कृषि जैविक विविधताहरू लोपोन्मुख अवस्थामा छन् । बदलिँदो वातावरणीय अवस्थामासँग जुध्न स्थानीय जातहरू र तिनमा भएका सुक्खा तथा, रोगकिरा सहनेजस्ता गुणहरूका कारण महत्त्वपूर्ण

हुन्छन् । वातावरण अनुसारका जातहरू विकासका लागि पनि स्थानीय कृषि जैविक विविधताको अत्यन्तै महत्त्वपूर्ण भूमिका रहन्छ । उक्त बालीहरूमा भएका विविधता नेपालका लागि मात्र नभई विश्वकै लागि महत्त्वपूर्ण विविधतामा पर्दछन् । हालसम्मको तथ्याङ्कलाई हेर्ने हो भने यस्ता उच्च पर्वतीय क्षेत्रका बालीहरूको प्रवर्द्धनका लागि पर्याप्त अनुसन्धान गरिएको पाइँदैन ।

* Integrating Traditional Crop Genetic Diversity into Technology: Using a Biodiversity Portfolio Approach to Buffer against Unpredictable Environmental Change in the Nepal Himalayas

तसर्थ सन् २०१४ (वि.सं. २०७१/७२) देखि विश्व वातावरणीय सहजता (Global Environment Facility-GEF) मार्फत संयुक्त राष्ट्रसङ्घीय वातावरणीय कार्यक्रम (UNEP) को आर्थिक सहयोगमा उच्च पर्वतीय क्षेत्रको खाद्य सुरक्षाका लागि नेपालका हुम्ला, जुम्ला, लमजुङ र दोलखा गरी चार जिल्लाहरूमा स्थानीय बाली विविधतामार्फत जलवायु अनुकूलित प्रविधि विकास र विस्तारका लागि अनुसन्धानमूलक परियोजना 'स्थानीय बाली परियोजना' को सुरुवात भएको छ । बायोभर्सिटी इन्टरनेशनल, कृषि विभाग (DoA) र यसअन्तर्गत सञ्चालित जिल्लाका कृषि कार्यालयहरू, नेपाल कृषि अनुसन्धान परिषद् (NARC) अन्तर्गत राष्ट्रिय कृषि आनुवंशिक स्रोत केन्द्र (Genebank) र जिल्लाहरूमा सञ्चालित अनुसन्धान केन्द्र/कार्यक्रमहरू र जैविक विविधता, अनुसन्धान तथा विकासका लागि स्थानीय पहल (ली-बर्ड) यस परियोजनाका साभेदार सङ्घ-संस्थाहरू हुन् ।

लक्ष्य

यस परियोजनाको मुख्य लक्ष्य नेपालका उच्च पहाडी क्षेत्रहरूको वातावरणीय विविधता तथा विषम हावापानी, कृषिप्रणालीमा पाइने र खाद्यसुरक्षाको आधार मानिने विश्वभरिकै उच्च पहाडी क्षेत्रहरूका महत्त्वपूर्ण बालीहरूको जैविक विविधता संरक्षणमा टेवा पुऱ्याउनु रहेको छ ।

उद्देश्य र लक्षित बालीहरू

नेपालका उच्च पहाडी कृषि उत्पादनप्रणालीमा कृषि जैविक विविधताको संरक्षण तथा प्रयोगलाई मूल प्रवाहीकरण गरी त्यस क्षेत्रको पर्यावरणीय समानुकूलन, पर्यावरणीय सेवा र लाभ तथा पहुँचको बाँडफाँडमा सुधार ल्याउनु यस परियोजनाको उद्देश्य हो ।

यस कार्यक्रममार्फत फापर (*Fagopyrum esculentum* / *F. tataricum*), चिसो सहन सक्ने धान (*Oryza sativa*), कोदो (*Elesine coracana*), सिमी (*Phaseolus vulgaris*), लट्टे (*Amaranthus caudatus* / *A. hypochondrius*), उवा (*Hurdeum vulgure var.*

nudum), चिनो (*Panicum miliaceum*) र कागुनो (*Setaria italica*) का स्थानीय जातहरूमा अध्ययन अनुसन्धान गर्दै बीउ तथा यी बालीहरूको व्यवस्थापन र प्रशोधनका प्रविधिहरूमा सुलभ पहुँच पुऱ्याउनु यस परियोजनाको मुख्य उद्देश्य हो ।

परियोजना स्थलको विवरण

जुम्ला जिल्लाको साबिकको हाँकु गा.वि.स.मा यो कार्यक्रम वि.सं. २०७०/२०७१ देखि सञ्चालित छ । हालै भएको राज्य पुनसंरचना अनुसार साबिकको हाँकु गा.वि.स. अहिलेको तातोपानी गाउँपालिकाको वडा नं ४ मा पर्दछ । परियोजनाको साइट/फिल्ड अफिस हाँकु, वडा नं. ४ मा रहेको छ । यो जिल्ला सदरमुकाम खलङ्गा बजारदेखि ८ किलोमिटर दक्षिण-पश्चिममा रहेको छ । समुद्री सतहबाट २००० मिटरदेखि ४६०० मिटरसम्म फैलेको यस हाँकु, गाउँको कुल क्षेत्रफल १९९.४ वर्ग किलोमिटर रहेको छ । कुल क्षेत्रफल को ४०% जमिन खेतियोग्य छ भने ६०% वनजङ्गलले ओगटेको छ । न्यूनतम १२ डिग्रीदेखि अधिकतम ३० डिग्री औसत तापक्रम रहेको पाइन्छ भने जाडो महिनामा यस क्षेत्रमा औसत २००० मिलिमिटर वर्षा हुने गर्दछ ।

लक्षित बालीको अवस्था

नेपालको कृषि तथ्याङ्क २०११ (वि.सं २०६८) ले पनि यी बालीहरू, विशेष गरी कोदो, जौ र फापरको क्षेत्रफल २००१ (वि.सं. २०५८) को तथ्याङ्कभन्दा क्रमशः १९%, ३५%, ४०% घटेको देखाउँछ । यी बालीहरूको खेती घट्दै जानामा परम्परागत खेतीप्रणाली, यी बालीको कुटानीपिसानी गाह्रो हुनु, काम गर्ने युवा जनशक्ति विदेसिनु, खाने बानीमा परिवर्तन भई यी बालीको प्रयोग घट्दै जानु केही मुख्य कारणहरू हुन् ।

यी बालीहरूको महत्त्व हुँदाहुँदै पनि जनचेतनाको अभाव, प्रविधि र गुणस्तरीय बीउमा कम पहुँचका कारणले पनि यी बालीको प्रवर्द्धन हुन सकेको छैन । त्यसैले यस्ता स्थानीय बालीको संरक्षण र प्रवर्द्धनका लागि परियोजनाले विभिन्न कार्यक्रम

लट्टेको बीउ लिँदै हांकुका कृषकहरू

उवाको जातीय छनोटमा सहभागी हुँदै कृषकहरू

गर्दै आएको छ । विशेष गरी यी बालीका स्थानीय कृषि जैविक विविधताको संरक्षणका साथसाथै खेतीमा देखिने समस्यासमाधानका प्रविधिको विकास, सामुदायिक बीउ बैंक र बीउ उत्पादनमार्फत गुणस्तर बीउ उपलब्धता बढाउने, तथा यी बालीलाई बजारसँग जोडी कृषक समूहले आर्थिक लाभ लिने वातावरण बनाउनु कार्यक्रमको उद्देश्य रहेको छ ।

यी कार्यक्रम कार्यान्वयन गर्ने क्रममा कृषक समूहको क्षमता अभिवृद्धि र कृषकको आवाजलाई विभिन्न फोरममा लैजाने पनि रहेको छ । परियोजनाले अहिलेसम्म सम्पन्न गरेका कार्य र पछिको योजनाका बारेमा विस्तृत रूपमा यहाँ प्रस्तुत गरिएको छ :

मुख्य क्रियाकलापहरू

१. प्रजनन र प्रविधिमा विविधतायुक्त समाधानका उपायहरूलाई एकीकृत गर्ने प्रक्रियाहरूलाई मूल प्रवाहीकरण गर्ने ;

यस उद्देश्यान्तर्गत विभिन्न अनुसन्धानमूलक कार्यक्रम/कृषि परीक्षण, लक्षित बालीको कृषि विविधता तथा ज्ञान अभिलेखीकरणजस्ता क्रियाकलाप गरिँदै आइएका छन् । जैविक विविधताको प्रदर्शनी स्थल र उत्पादन कृषि परीक्षणमार्फत लक्षित बालीका स्थानीय जातहरूको परीक्षण सम्पन्न भइसकेको छ । परियोजनाको सुस्वातमा समूह छलफल र जैविक विविधताको प्रदर्शनी मेलामार्फत स्थानीय जातको तथ्याङ्क तथा बीउ सङ्कलन र पासपोर्ट डाटा भर्ने कार्य सम्पन्न गरिएको थियो । हांकुमा धानका ५ जात,

कोदो ३, कागुनो ४, सिमी ११, लट्टे ४, फापर ३, र जौ १ स्थानीय जात पाइए । यी बालीका जातीय परीक्षणहरू १९०० देखि २४०० मिटरको उचाइमा गरिएका थिए । पहिलो बर्ष चारैवटा अनुसन्धान क्षेत्रबाट सङ्कलित स्थानीय जात तथा नार्क जीन बैङ्कमा सङ्कलित जातहरूको चारैवटा अनुसन्धान क्षेत्रमा विविधता ब्लक राखी आवश्यक तथ्याङ्क जस्तै: जातको चारित्रिक तथा रोगकिरा सहने गुणको अध्ययन गर्ने काम सम्पन्न गरियो भने दोस्रोवर्ष उत्पादन परीक्षण राखियो । यसै परीक्षणका आधारमा उपयुक्त जातहरू छनोट गरी अगाडि बढाइएको छ । यसमा कृषकहरूको सक्रिय संलग्नता रहेको छ ।

परीक्षणको यस नतिजाले अन्य ठाउँका केही जातबाहेक स्थानीय जात नै राम्रा रहेको देखाएको छ । परीक्षणबाट पहिचान भएका उपयुक्त जातहरूलाई प्रवर्धन गर्नका लागि परियोजना कृषक समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरी राष्ट्रिय तहमा दर्ता वा सिफारिस गर्ने कार्यक्रम रहेको छ । साथसाथै परीक्षणमा राम्रो देखिएका जातहरूको बीउ उत्पादनकार्य कृषकहरूकै संलग्नतामा अधि बढाइएको छ । (नोट: लक्षित बालीमा गरिएको कृषि परीक्षण र बीउ उत्पादनको विवरण परियोजनाको तथ्याङ्क खण्डमा हेर्न सकिन्छ ।)

कृषि परीक्षणबाहेक कृषकहरूमा सुलभ बीउको पहुँच बढाउनको निम्ति हावापानी सुहाउँदा अन्य जातहरू र नयाँ बाली जस्तै: फापर, चिनो, र चिसो सहने धानका बीउहरू आई.आर.डी.का रूपमा वितरण गरिएका छन् । कोदो चुट्टने र

फल्ने समस्या समाधानका लागि बिजुलीबाट चल्ने कोदो चुट्ने र फल्ने मेसिन कृषक समुदायमा उपलब्ध गराएर सहयोग गरिएको छ । यो किसानको समय र श्रमको बचतमा निकै उपयोगी प्रमाणित भएको छ ।

२. वर्तमान अवस्थामा रहेको बीउ उत्पादन प्रणालीको अध्ययन गरी बीउको गुणस्तर र उपलब्धतामा सुधार ल्याउने ;

स्थानीय बाली, बीउ र त्यसको परम्परागत ज्ञानको संरक्षण तथा प्रवर्द्धन गरी कृषकहरूमा गुणस्तरीय बीउको सुलभ उपलब्धता बढाउने उद्देश्यले हांकुमा २०७३ सालमा धुलिगाड कृषक जैविक विविधता संरक्षण समूहको सक्रियतामा सामुदायिक बीउ बैंकको स्थापना भएको छ । यो कृषक समूह परियोजनाकै सक्रियतामा मिति २०७३ भाद्र २५ गते जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, चन्दननाथ, जुम्लामा दर्ता गरिएको छ । सुस्वाती वर्षमा भौतिक संरचनामा भन्दा पनि सामुदायिक बीउ बैंकको महत्त्व बुझाउँदै यसको सञ्चालन र व्यवस्थापनमा क्षमता अभिवृद्धि गर्नेतर्फ ध्यान दिइएको छ । यसै सिलसिलामा २०७३ सालमा नवलपरासीको अग्यौलीमा सामुदायिक बीउ बैंक व्यवस्थापन तालिम र कृषक भ्रमण व्यावसायिक योजना तर्जुमा तालिम साथै चन्द्रनाथ नगरपालिकामा तरकारी बाली बीउ उत्पादन प्रविधि सम्पन्न गरियो । आगामी दिनमा पनि आवश्यक तालिम र सहयोग निरन्तर रहनेछ । हाल धौलीगाड सामुदायिक बीउ बैंकमा धानका ५ जात, कोदो ३, कागुनो ४, सिमी ११, लट्टे ४, फापर ३, जौ १ र ४ वटा तरकारी बालीका ५ जात र अन्य ५ बालीको ९ जात संरक्षित छन् भने थप स्थानीय जातहरू थपिने क्रम जारी छ ।

सामुदायिक बीउ बैंक सफल रूपमा सञ्चालनका लागि जिल्ला कृषि विकास कार्यालय, गाउँपालिका र अन्य सरोकारवाला निकायसँगको समन्वय र सहकार्य जरूरी हुन्छ र त्यसका लागि सामुदायिक बीउ बैंक सञ्चालक समिति र सम्बन्धित कृषक समूहलाई सहयोग र सहजीकरण गरिँदै आएको छ ।

३. कृषि जैविक विविधताको दिगो व्यवस्थापनका लागि भएका नीतिनियमहरूको अध्ययन गरी आवश्यकतानुसार नीतिगत छलफल तथा बहस-पैरवी गर्ने ;

कृषि जैविक विविधता संरक्षणमा जुम्लामा विद्यमान नीतिनियमहरूको अध्ययनविस्लेषण गरि संरक्षक कृषक एवम समुदायको भूमिकाको पहिचान र आनुवांशिक स्रोतमा पहुँच र लाभको बाँडफाँड प्रक्रियासबन्धि अध्ययनका लागि विभिन्न पहल हुँदै आएका छन् । जस्तै कृषकहरूलाई नीतिनियमहरूको अध्ययनविस्लेषण र उनीहरूको क्षमताअभिवृद्धि गर्नका लागि राष्ट्रिय स्तरको तालिम, गोष्ठी तथा भ्रमण कार्यक्रममा सहभागी गराउने रहेको छ । यसमा विशेषगरी कृषि जैविक विविधताको पहुँच र दिगो व्यवस्थापनमा कृषक अधिकारको सुनिश्चताका लागि बन्ने राष्ट्रिय नीतिनियम तर्जुमा गर्ने प्रक्रियामा कृषकहरूलाई सहभागी गराई उनीहरूको क्षमता अभिवृद्धि गराउने यस परियोजनामार्फत् गरिने मुख्य पहल हुन् ।

कृषि जैविक विविधता पाठशाला

परियोजनाले सञ्चालन गरेका विभिन्न कार्यक्रममध्ये कृषि जैविक विविधता पाठशाला एक हो । कृषि जैविक विविधतासम्बन्धी कृषकहरूमा रहेको परम्परागत ज्ञानको महत्त्व बुझी त्यसको आदानप्रदान गर्न र कृषिसम्बन्धी सूचना तथा प्रविधिहरूमा सहज पहुँच पुऱ्याउने उद्देश्यले यो पाठशाला सञ्चालन भइरहेको छ । यो अगुवा, इच्छुक, लगनशील कृषकहरूको खुल्ला स्थानीय समूह हो । स्थानीय स्तरमा कृषक तथा कृषक र कृषि प्राविधिकहरूका बीच कृषि जैविक विविधताका बीच विविध विषयहरूमा छलफल, अभ्यास र सूचनाको आदानप्रदान हुने थलो हो यो ।

यस पाठशालामा कृषिका विविध विषयहरू जस्तै:खेती प्रविधि, बीउ उत्पादन र व्यवस्थापन, रोगकिरा व्यवस्थापन, कृषिप्रणालीमा जैविक

विविधताको महत्त्व आदिका बारेमा औपचारिक तथा अनौपचारिक रूपमा ज्ञान तथा सीपहरू आदानप्रदान हुने गर्दछन् । यस्ता कार्यक्रममा सामूहिक छलफल, स्थलगत भ्रमण, तालिम तथा सिकाइ समेत हुने गर्दछन् । यस पाठशालामा स्थानीय कृषकहरूको आवश्यकता र इच्छा अनुसारका विषयवस्तुहरू समावेश गरिन्छन् । छलफलको प्रकृति हेरी आवश्यकता अनुसार दक्ष प्राविधिकहरू परियोजनाका तर्फबाट वा जिल्ला कृषि विकास कार्यालयको समन्वयमा उपलब्ध गराई आवश्यक परामर्श दिने गरिन्छ ।

परियोजनाले काम गर्ने तौरतरिका

परियोजनाले सुस्वाती दिनदेखि कार्यक्रमलाई प्रभावकारी रूपमा सञ्चालन गर्ने क्रममा स्थानीय र जिल्ला तहमा सरोकारवाला सरकारी निकायसँग समन्वय र सहकार्य गर्दै आइरहेको छ । स्थानीय तहमा सुरुवाती दिनमा जाल्पादेवि बीउविजन बैंकलाई सहभागी गराई परियोजनाका कार्यक्रम गरिएको थियो भने पछिल्लो समय परियोजनाले हाँकु, जुम्लामा जाल्पादेवि बीउ बैंकलाई धौलीगडा कृषक समूहमा समावेश गराई कृषिमा दर्ता गरी धौलीगडा सँरक्षण कृषक समूहसँग मिलेर काम गर्दै आएको छ । जिल्ला तहमा सरकारी निकायहरू खास गरी जिल्ला कृषि विकास कार्यालय/कृषि सेवा केन्द्र, विजयनगर कृषि फार्म, जिल्ला विकास समिति/गा.वि.स.सँग समन्वय गर्दै कार्यक्रमको प्रगतिविवरण तथा वार्षिक योजना विभिन्न कार्यक्रममार्फत जानकारी दिदै आइएको छ । जिल्लाले आयोजना गर्ने विभिन्न कार्यक्रममा सक्रिय सहभागिता जनाउँदै आएको छ । साथै कार्यक्रमहरू सञ्चालन गर्दा लैङ्गिक समता तथा सामाजिक समावेशीकरणलाई प्राथमिकतामा राख्ने अभ्यास गरिएको छ ।

परियोजनाको भावी योजना

परीक्षणबाट छनोट गरिएका जातहरूको बीउ उत्पादन गरी सुहाउँदो हावापानी भएका ठाउँहरूमा फैलाउने योजना रहेको छ । यस

प्रक्रियामा परियोजनामा आबद्ध समुदाय र स्थानीय गाउँपालिका तथा अन्य सहयोगी निकायहरूमार्फत सामुदायिक बीउ बैंकलाई सक्षम र सुदृढीकरण गर्दै लगिनेछ । पहिचान भएका उपयुक्त जातहरूलाई प्रबर्धन गर्नको लागि परियोजनामार्फत कृषक समुदायको क्षमता अभिवृद्धि गरी राष्ट्रिय तहमा दर्ता वा सिफारिस गर्ने योजना रहेको छ । साथसाथै यी बालीहरूको प्रवर्धनको लागि यसको मुख्य श्रृङ्खलामा पनि काम गर्नुपर्ने भएकाले यस क्षेत्रमा पनि स्थानीय कृषक समूह र अगुवा संरक्षक कृषकहरूको सक्रियतामा कार्य सुरु गर्ने सोच परियोजनाले राखेको छ । यी कार्यहरूमा स्थानीय कृषक समूह र सहकारी, गाउँपालिका तथा जि.कृ.वि.का.सँग समन्वय तथा अन्य निकायहरूसँग सहकार्य गरिनेछ ।

परियोजनाका केही तथ्याङ्कहरू

कुल लाभान्वित घरधुरी: आ.व.२०७१/७२ देखि २०७३/७४

क्र. सं.	मुख्य कार्यक्रम	२०७१/७२	२०७२/७३	२०७३/७४
१.	बीउ वितरण (आइ. आर. डी.)	-	१२० घरधुरी	१६० घरधुरी*
२.	कृषि जैविक विविधता पाठशाला	-	२५ व्यक्ति	२५ व्यक्ति
३.	कोदो चुट्ने मेसिन	-	-	५० घरधुरी
४.	बीउ उत्पादन	१० घरधुरी	३२ घरधुरी	४२ घरधुरी
५.	सामुदायिक बीउ बैंक व्यवस्थापन तालिम	-	५ व्यक्ति	१५ व्यक्ति
६.	कृषक भ्रमण र व्यवसायिक योजना तर्जुमा तालिम	-	-	५ व्यक्ति
७.	बीउ उत्पादन तालिम	-	-	२२ व्यक्ति

(*बीउ वितरण (आइ. आर. डी.): वितरण गरिएको बीउ परियोजनाद्वारा उत्पादन गरिएको हो । जिल्ला कृषि कार्यालयको सहयोग तथा समन्वयमा परियोजनाबाट उत्पादन गरिएका रैथाने बीउबिजन छिमेकी गा. वि.स. मा पनि वितरण गरिएको थियो ।)

कृषि परीक्षणसम्बन्धी जानकारी

पहिलो वर्ष २०७२ को जैविक विविधता प्रदर्शनी स्थल			
क्र. सं.	बाली	जात सङ्ख्या	नतिजा
१	चिसो सहने धान	६०	लेकाली-१, मेल्टे, लेकाली -३ जस्ता जातहरू नै राम्रा देखिए ।
२	कोदो	५३	रातो र कालो कोदो जस्ता स्थानीय जातहरू नै राम्रा देखिए र रातो कोदामा grassroots breeding को कार्य हुँदै छ ।
३	कागुनो	२८	औल्ले कागुनो रातो कागुनो र पहेंलो कागुनोजस्ता स्थानीय जातहरू नै राम्रा देखिए ।
४	चिनो	२२	दूधे चिनो राम्रो देखियो ।
५	उवा/करु	२०	जीन बैङ्कका कलेक्सनहरू NGRC 4894, C05503, र स्थानीय राम्रा देखिए ।
६	सिमी	६०	सिमीको विभिन्न किसिमको विविधता सम्बन्धी डाटाहरू सङ्कलन गरियो ।
७	फापर	२३	दोलखा तीते, दोलखा मीठे, जुम्ली तीते र मीठेजस्ता स्थानीय जातहरू नै राम्रा देखिए ।
८	लट्टे	४०	रातो र सेतो जस्ता स्थानीय जातहरू नै राम्रा देखिए ।
पहिलो वर्ष २०७२ को मातृ परीक्षण			
१	लट्टे	१६	दानाका लागि एक्सेसन नं ००३ छनोट गरी बीजवृद्धि र जात दर्ताको काम अघि बढाइएको छ ।
२	जौ	३	एक्सेसन नं ३७९५० छनोट गरी बीजवृद्धिको काम अघि बढाइएको छ ।
दोस्रो वर्ष २०७३ को उत्पादन परीक्षण			
१	चिसो सहने धान	८	मेल्टे लेकाली-३ छोमरोङ, एन.आर. १०६९५-२-२ बीजवृद्धिको काम अघि बढाइएको छ ।
२	कोदो	८	औल्ले र पहेंलो कागुनोको काम अघि बढाइएको छ ।
३	फापर	८	स्थानीय तीते र मीठे राम्रो देखिएको छ ।
४	उवा/करु	८	एन.जी.आर.सी ०४८९४ र राम्रो देखिएको छ ।

परीक्षणबाट छनोट भएका जातहरूको बीउ उत्पादन योजना (आ.व २०७४/७५)

बाली	जात सङ्ख्या	लक्षित परिमाण (के.जी.)	संलग्न घरधुरी सङ्ख्या
कागुनो	३	१२०	६
चिसो सहने धान	४	१२५०	१५
सिमी	४	५४०	१५
लट्टे	३	५०	५
चिनो	१	५०	५

थप जानकारीका लागि सम्पर्क

फिल्ड अफिस:

स्थानीय बाली परियोजना, हांकु चन्द्रनाथ नगरपालिका ७, जुम्ला

सम्पर्क व्यक्ति:

सुभाष गौतम (कार्यक्रम अधिकृत), ली-बर्ड,
मोबाइल नं.: ९८४५१८०९०१
इमेल : subash.gautam@libird.org
वेब: www.himalayancrops.org
www.libird.org

प्रस्तोता : सुभाष गौतम, ली-बर्ड
फोटोहरू : ली-बर्ड फोटो बैंक
डिजाइन एवं प्रकाशन : ग्रीनोभा

